

Pospíšil, Ivo

Smrt rozumu, Rusko a kosmická poezie : (V.A. Žukovskij, K.N. Batjuškov, J.A. Baratynskij, F.I. Tjutčev, M.J. Lermontov)

In: Pospíšil, Ivo. *Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1995, pp. 36-45

ISBN 8021010835

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122677>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VI. Smrt rozumu, Rusko a kosmická poezie

(V. A. Žukovskij, K. N. Batjuškov, J. A. Baratynskij,
F. I. Tjutčev, M. J. Lermontov)

A. S. Puškin, v jehož básnické (ale také dramatické a prozaické) tvorbě se téma šilenství kultivuje nejvydatněji, má své směřování a žánrotvorné funkce, nebyl ovšem v ruské poezii jediný. Na příkladu několika ruských básníků, Puškinových předchůdců, současníků a následovníků, lze dokumentovat přítomnost této tematické a myšlenkové vrstvy, která úzce souvisí s reflexivním charakterem klíčového proudu ruské poezie.

Již původ a životní osudy Vasilije Andrejeviče Žukovského (1783–1852), který bývá spolu s K. N. Batjuškovem pokládán za učitele a přímého předchůdce Puškinova (byl ostatně i jeho osobním přítelem), evokují představu zámudčivosti a smutku. Narodil se jako nemanželský syn statkáře Afanasije Ivanoviče Bunina a zajaté Turkyně Salchy v Tulské gubernii. Jméno přejal od svých adoptivních rodičů (Andrej Grigorjevič Žukovskij byl Buninovým přítelem). Další životní etapy včetně pobytu v moskevském univerzitním penzionu a nešťastná láska posílily v něm mystické nálady (snad zděděná východní apatie a kvietismus). Teprve v Moskvě začíná Žukovskij přispívat a dokonce psát verše; předtím o něm učitelé tvrdili, že je neschopný. Odchod ze státní služby, pasivní vztah k největší lásce Marii Protasosové (v jednom pozdním dopise ji dokonce žádá o vrácení milostné korespondence), naprostá loajalita trůnu (byl vychovatelem následníka), pasivní jednání v případě osudného Puškinova souboje a nakonec sňatek a odjezd do Německa, kde umírá, dokládají jeho „pozorovatelský“ (nehledě na všechny dobré činy, kterými svému okolí prospěl) vztah ke světu. „Filozofie“ Žukovského se dosti výrazně rýsuje již v jeho raných básních. Preromantické směry, zejména sentimentalismus, a později romantismus, se šťastně spojily s melancholickými osobnostními předpoklady: „Новое романтическое направление поэтической деятельности Жуковского – если не самым возникновением своим, то во всяком случае своим быстрым усилением и развитием в значительной степени зависело от особых, чисто личных обстоятельств за это время жизни поэта. Многие, что для постороннего читателя в новых произведениях нашего поэта казалось ‘романтикой’ – имело реальное, положительное значение.“¹ Jako čtrnáctiletý (1797) píše Žukovskij ódu, v níž se jakoby symbolicky spojují jeho „fixní ideje“, klíčové myšlenkové okruhy: oslava klidu, harmonie a ruského samoděržaví. Příznačné jsou již první dva verše: „Откуда тишина златая/ В блаженной северной

стране?“ „Zlatý klid“, který podle dětského básníka vládne v severní velmoci, je podpořen pojmy jako „zákon“, „smíření“ a „moudrost“.²

Jak však tyto ještě „dětské“ verše souvisejí se „smrtí rozumu“, s šílenstvím? V Žukovském se projevují dva rozporné póly existence: úzkost ze života a smrti překonává pevnými body – jeho až úporná, horečnatá, devótní oslava carů a jejich rodinných příslušníků (po Pavlovi I. oslavil Alexandra I., Mikuláše I. a Marii Fjodorovnu) je spíše než touhou po momentálním prospěchu vedena touhou po pevnosti systému a řádu. Život sám je propastí a končí neúhybně ve smrti:

Жизнь, мой друг, бездна
Слез и страданий...
Счастлив сто крат
Тот, кто, постигнув
Мирного берега,
Вечным спит сном.³

Proti této nejistotě stojí dva opěrné body: na této zemi, v tomto slzavém údolí je to pěstování ctností a udržování řádu (včetně samoděržavi), pak je tu útěcha ve smrti jako bráně k jinému, vyššímu světu, který pěstováním ctností připravujeme již na tomto světě. O šílenství či ztrátě rozumu se u Žukovského příliš nemluví: je to však hrozba, která je alternativou cílevědomé přípravy na posmrtný život. Alternativou šílenství je štěstí ve smrti, literární motivy s neustálou připomínkou cíle lidské pouti, útěcha v slzách a niterném smutku. Rusko je prezentováno jako klidné, zlaté ticho; světlo je u Žukovského enklávou vyššího světa. Cesta k němu je cestou skrze smrt nebo spánek. V. A. Žukovskij je elegik, který skrze líčení „slzavého údolí“, loučení, smrti a smutků směřuje k idyle „zlatého ticha“, které je odrazem kosmického blaženství (zlatavý přísvit je typický pro byzantské a ruské ikony). Podstatnou částí básnické tvorby Žukovského jsou překlady, volné překlady (переложения) a parafráze. Báseň *Vesnický hřbitov* (Сельское кладбище, 1801) k níž se Žukovskij později ještě vrátí, je parafrází známé „hřbitovní básnické školy“ (Churchyard School of Poets), konkrétně známé básně Thomase Graye *Elegy Written in a Country Churchyard* (1750, čes. překlad Josefa Jungmanna *Elegie na hrobkách veských*, 1807). Vyrovnaní, jímž se brání ztrátě rozumu, dosahuje básník také orientací na vlastní nitro (v tom pak pokračuje F. I. Tjutčev), v samotě: „В душе моей цветет мой рай./ Я бурный мир презираю.“⁴ To, co se neuskuteční v tomto slzavém údolí, se uskuteční po smrti:

Постой! не вечно жить! Увидимся опять;
Во гробе нам судьбой назначено свиданье! –
С каким веселием я буду умирать!⁵

Téma bláznovství Žukovskij vyjadřuje v básni *Из „Дон–Кишота“* (1804). Proti putování a hledání stojí útěk do tichého, klidného kouta, pod osamělý krov:

Найдя спокойный уголок,
Кому не страшен грозный рок!
Он солнце радостно встречает;

Не видит ночью страшных снов,
Забот и горя не выпускает
Под свой уединенный кров!⁶

Pro Žukovského stojí ztráta rozumu blízko blaženosti, stejně jako izolace, osamění a spánek; hranice mezi bláznovstvím a moudrostí není nijak pevná:

„Когда бы забавнейшим безумцем не был он,
Тогда б из мудрецов мудрейшим почитался!⁷

Prostor básni V. A. Žukovského je značně jednotvárný: hřbitov, opuštěná vesnice (Опустевшая деревня, 1805); bajky, které Žukovskij psal, jsou výchovou k ctnosti, jež překonává chmurné výhledy; smrt je chápána jako cesta od elegie k idyle. Z tohoto hlediska je pochopitelná vysoká frekvence tématu smrti (На смерть семнадцатилетней Эрминии, Брутова смерть, На смерть графа Каменского) a nakonec zbožnění smrti. Fascinace smrtí se objevuje i v črtě Žukovského o smrti A. S. Puškina: „Когда все ушли, я сел перед ним, и долго, один, смотрел ему в лицо. Никогда на этом лице я не видал ничего подобного тому, что было на нем в эту первую минуту смерти. Голова его несколько наклонилась; руки, в которых было за несколько минут какое-то судорожное движение, были спокойно протянуты, как будто упавшие для отдыха после тяжелого труда [...] В эту минуту, можно сказать, я увидел лицо самой смерти, божественно-тайное; лицо смерти без покрывала.“⁸

Překladové parafráze Žukovského ukazují již svým výběrem na myšlenkové okruhy: základní sémantickou síť tvoří slova „уединение“ (chtěná samota jako lék – proti „záporné“ samotě – „одиночество“), „смирение“, „спокойствие“, „разлука“, „прощание“. I padající list je znamením zániku⁹, jedinou útěchou je posmrtný život v nebi a Bůh.¹⁰ Stále silnější směřování k ideálu a překonávání životní tragédie je patrné v jeho vztahu k baladě Gottfrieda Augusta Bürgera (1747–1794) Lenore (1774). Nejprve v Ludmile (Людмила. Баллада. Подражание Бюргеровой „Леноре“, 1808) napodobuje Žukovskij syžet Lenory důsledně až k tragickému rozuzlení (viz podobný motiv v Erbenově básni Svatební košile), ve Světlaně (Светлана, 1808–1812) je zlo a příšery vystupující z podzemí jen ošklivým snem. Sen, zapomnění, uzavření do sebe sama, osvobozující samota, klid, harmonie, smíření s nezvratným osudem, se smrtí, láska k smrti jako tajemnému vstupu do jiného světa, jsou u Žukovského těmi mechanismy, které básníkovi brání stanout nad propastí a ocitnout se na pokraji ztráty rozumu.

Posedlost temnými tématy však u Žukovského existuje dál; například v básnické podobě ruské erbovní biblické knihy – Apokalypsy (Из Апокалипсиса, 1851–1852). Přízraky, chmury rozumu a rozumem neuchopitelná kataklyzmata tedy nepřestávají Žukovského zajímat: o to silněji je však překonává tématy smíření a „rodinného štěstí“ (po sňatku s dcerou německého malíře Alžbětou Reiterovou r. 1841). Další oporou bylo pevné postavení Žukovského jako vychovatele

carových dětí (z čehož plynulo bohaté existenční zajištění) a jeho neotřesitelné konzervativní názory na Rusko a jeho vnitřní uspořádání. V Německu se Žukovskij orientoval na překlady, folklór a výchovu vlastních dětí. Překlady Žukovského ukazují, kolik jistoty a opory – navzdory skepsi a depresi – poskytovalo ruským básníkům Rusko a úvahy o jeho světovém poslání: v tom jsou jednotni Puškin s Žukovským i Batjuškov s Baratynským. Vidí sice i odvrácenou stranu ruské imperiální politiky, ale berou to jako železnou zákonitost a navázání na slavné tradice (postoj Puškina a Žukovského k polskému povstání r. 1831 nebo Baratynského k ruské anexi Finska). Ruská poezie přesvědčivěji než próza a drama ukazuje obrovská, často protikladná a nepochopitelná spojení různých lidských postojů: od pokraje rozumu, donquijotství, adorace smrti a bezvýchodné skepse k zbožnění Ruského impéria. Není to však dvojtvářnost básníka daná jeho zaměstnáním vychovatele carových dětí, ale bytostné spojení extrémů, jež dokáže stmelit jen mimořádně disponovaná osobnost.

Próza a publicistika V. A. Žukovského dokládají mimo veškerou pochybnost to, co vyjadřuje jeho poezie. V úvaze Кто истинно добрый и счастливый человек (1808) uvádí: „Быть счастливым есть наслаждаться самим собою – где же сие счастье, как не в семействе, и что его источник, как не спокойное, невинное, доброе сердце?“¹¹ Spojení s vnějším světem pak zprostředkuje práce pro vlast („быть деятельным для пользы отечества“¹²). Dvě stati z roku 1850 ukazují Žukovského jako člověka, který překonání svých úzkostí a krizí rozumu spojuje s pevným samoděržavým Ruskem, jež staví proti nepevnému, revolucemi rozdíranému Západu. Tento koperníkovský obrat, tato reorientace básníka smutku, melancholie, tohoto milence smrti je jen zdánlivá: úzkost z osobních traumat, z lidské existence vůbec, z negativismu se v Rusku zpravidla léčí medikamentem ruského národa a velkého Ruska vládnoucího světu. V eseji Русская и английская политика (1850) pokládá Žukovskij Anglii za korzára, který zastává právo silnějšího a zvedá rudý prapor komunismu.¹³ Rusko je pro něho spolehlivou zárukou pořádku v Evropě a ve světě: nekomplikovanou a otevřenou politikou je Rusko zemí budoucnosti: „Скажу в заключение: сохрани нам Бог нашего могучего царя! Он представитель прямотушия в политике; на этом основании мы стоим твердо и устоим долго. Россия имеет перед собою несказанное будущее; если она пойдет, без спеха и без скачков, путем указанным ее историею, она дойдет к благоденствию самобытному, независимо от Европы, которая хочет оттолкнуть ее в Азию; она не будет ни Европа, ни Азия, она будет Россия, особенный мир, от всех отдельный, внутренно стройный, извне недоступный.“¹⁴ Tolik básník hřbitovních témat, smrti, pozemského slzavého údolí, u něhož téma „ztráty rozumu“ a „šilenství“ stojí v pozadí, aniž je vysloveno, na prahu pro Rusko osudné Krymské války. Územní expanzi Ruska zdůvodňuje básník nešťastného milostného citu v eseji По поводу нападок немецкой прессы на Россию (Письмо в редакцию газеты) potřebou obhájit svébyt-

nost, neboť hranice, do nichž Rusko vstoupilo, byly pro něho nezbytné: „Русские же завоевания все были для самобытности, а не для всемирного владычества: те границы, в которые Россия мало по малу вступила, были ей необходимы, ибо сила нужна для самобытности...“¹⁵

V básnickém díle V. A. Žukovského je téma „ztráty rozumu“ latentně přítomno za vnějšíkově manifestovanými úzkostnými tématy smrti, hřbitova a loučení; elegie Žukovského (témata něšťastné lásky, loučení, bezvýchodnosti, uzavřenosti, chtěné samoty [уединение] se pozvedají do idyly – viz únik z tohoto slzavého údolí skrze bránu smrti do vyššího světa, ke světlu – báseň Светлана, k „zlatému tichu“ [золотая тишина] jeho dětské básně). V. A. Žukovskij je básníkem úzkosti a nejistoty – o to více působí navenek jako básník chtěné harmonie, klidu a pevného řádu, v nichž až křečovitě překonává stínové téma „ztráty rozumu“.

Právě „ztráta rozumu“ jako stínové téma spojuje několik ruských básníků: do života Konstantina Nikolajeviče Batjuškova (1787–1855) se zapsalo přímo tragicky, neboť valnou část života prožil tento návštěvník Karlových Varů ve stavu těžké duševní choroby. Roku 1815 vychází jeho sbírka Опыты в стихах, kde najdeme klíčovou báseň К другу. Je to – mezi Batjuškovými alegoriemi zaplněnými fecko–římskou mytologií a historií v rokokovém a klasicistickém rouše – jedna z jeho nejosobnějších konfesí, zpověď básníka šířaného úzkostí z životního chaosu, který nemůže pochopit:

Как в воздухе перо кружится здесь и там,
Как в вихре тонкий прах летает,
Как судно без руля стремится по волнам
И вечно пристани не знает,–

Так ум мой посреди сомнений погибал.
Все жизни прелести затмились:
Мой гений в горести светильник погашал,
и Музы светлые сокрылись.

Я с страхом спросил глас совести моей...
И мрак исчез, прозрели вежды:
И Вера пролила спасительный елей
В лампаду чистую Надежды.

Ко гробу путь мой весь как солнцем озарен:
Ногой надежно ступаю
И с ризы странника свергая прах и тлен,
В мир лучший духом возлетаю.¹⁶

K. N. Batjuškov – podobně jako V. A. Žukovskij – je básníkem elegickým (Разлука, 1812–1813).. Příznačná je báseň Судьба Одиссея (1814), v níž vy-

niká obraz „nepoznání vlasti“; také Batjuškov má ve své poezii jako opěrný bod překonávání „smrti rozumu“ velikostí Ruska (Неман 1 января 1813 года, 1813; Переход через Рейн 1814, 1816–1817).

Bášníkem, „který myslí“, nazval A. S. Puškin Jevgenije Abramoviče Baratynského (Boratynského, 1800–1844). Jeho životní dráha a osud připomínají Žukovského (po neúspěchu sbírky Сумерки, 1842, se uzavírá v rodinném kruhu a ujíždí do ciziny; umírá v Neapoli, pohřben je na hřbitově Alexandro–Něvské lavry). Krize rozumu, případně jeho smrt, nastává častěji u básníka racionálního: zatímco Žukovskij a Batjuškov unikají do víry a jiného světa, Baratynskij ze svých chmurných vizí neustupuje. Mnohé se dnes zdají přímo prorocké. V básni К – Ну (1820) se objevuje motiv nevyhnutelného utrpení („Поверь, мой милый друг, страданье нужно нам; / Не испытав его, нельзя понять и счастья“¹⁷); jinde motivy prázdné světské slávy a pomíjivosti všeho živého. Současně se tu však objevuje i touha po odstepu, distanci, nezúčastněnosti, jak ji později nacházíme u F. I. Tjutčeva. Svět je chaotický a jeho děje jsou rozumem nepochopitelné, lépe je do nich nevstupovat (gnostické „být kolemjdoucím“): „Я буду издали глядеть на бури света“.¹⁸ V básni *Pravda* (Истина, 1823) se básník dostává až na sám pokraj rozumu a napíná jeho síly, aby z „pouště bytí“ dobyl zrnko štěstí:

Младые сны от сердца отлетели,
Не узнаю я свет;
Надежд своих лишен я прежней цели,
А новой цели нет.

Безумен ты и все твои желанья –
Мне первый опыт рек;
И лучшие мечты моей созданья
Отвергнут я навек.

.....

Я быггия все прелести разрушу,
Но ум наставлю твой;
Я оболью суровым хладом душу,
Но дам душе покой.¹⁹

V poezii J. A. Baratynského je člověk chápán jako „šileneц“ (безумец), který je obětí osudu (бáсеň Дорога жизни, 1825).. Jádrem jeho poezie je hrst básnických vizí: Последняя смерть (1827), Стансы (1827), Запустение (1834), Недоносок (1835), На посев леса (asi 1843). *Poslední smrt* je vizí konce lidstva, které se samo zničí pěstováním materiální, technické civilizace (rozum jako pramen autodestrukce): „С безумием граничит разуменье.“²⁰ Jinde je lidstvo

chápáno jako „nedonošené dítě“ (Недоносок) – na to pak navazuje F. M. Dostojevskij v Legendě o Velikém Inkvizitorovi – na jiném místě zase ukazuje na osud poezie jako varující vize:

Суровый смех ему ответом; персты
Он на струнах своих остановил,
Сомкнул уста вещать полуотверсты,
Но гордой главы не преклонил...²¹

Rozum je prokletím člověka a příčinou jeho zotročení a konečného kataklyzmatu. Z tohoto hlediska se J. A. Baratynskij stal prorokem i vzhledem ke své vlastní poezii:

И как нашел я друга в поколеньи,
Читателя найду в потомстве я.²²

Báseň Na посев леса (asi 1843) představuje v tomto smyslu rezignaci básníka na pozadí jarní přírody:

Летел душой я к новым племенам,
Любил, ласкал их пустоцветный колос,
Я дни извел, стучась к людским сердцам,
Всех чувств благих я подавал им голос.

Ответа нет! Отвергнул струны я...²³

V narativní básni *Eda* (1824) se v epilogu vrací téma protipólu „smrti rozumu“ – velikost Ruska. Zatímco Žukovskij a Batjuškov ji vnímají zcela pozitivně, u Baratynského jde spíše o ocenění statečnosti poražených – hodnocení je ambivalentní, objektivistické, podobné pozdějším „chladným“ básním F. I. Tjutčeva:

Ты покоришься, край гранитный,
России мочь изведал ты
И не столкнешь ее пяты,
Хоть дышишь к ней враждою скрытной!
Срок плена вечного настал,
Но слава падшему народу!
Бесстрашно он оборонял
Угрюмых скал своих свободу.²⁴

V dramatické básni *Cikánka* (Цыганка, 1829–1831, 1842 – původně Наложница) titulní postava zešílí a vrací se tak do starých, lepších časů:

Судьбы последнего удара
Цыганка вынести не могла
И разум в горе погребла.
В отце родимые напевы
Уносят душу бедной девы
В былые, лучшие года!²⁵

V. A. Žukovskij, K. N. Batjuškov, J. A. Baratynskij a další vytvářejí poetologický řetězec, vzájemně na sebe navazují v posláních a reminiscencích. V jistém smyslu vrcholem tohoto řetězce je tvorba Fjodora Ivanoviče Tjutčeva (1803–1873). Tjutčev se dostává na samu hranici rozumu v „kosmické“ poezii: z vesmírného chaosu lze uniknout do vesmíru vlastního nitra. Příroda je u Tjutčeva majestátná, ale současně nelitostná, mající svůj vlastní neodhadnutelný řád:

Когда пробьёт последний час природы,
Состав частей разрушится земных:
Все зримое опять покроют воды,
И божий лик изобразится в них.
(Последний катаклизм, 1831).

Veškeré vesmírné dění upomíná na pomíjivost (Фонтан, 1836). Na rozdíl od Žukovského trpí Tjutčev ještě více nevírou a skepsí: chaos a obava z něho pronikají na povrch v podstatné části jeho básní. Šílenství je pro něho jakoby konkrétní bytost, která čeká na to, až zaplaví zemi (báseň Безумие, 1834):

Там, где с землею обгорелой
Слился как дым небесный свод,—
Там в беззаботности веселой
Безумие жалкое живет

Под раскаленными лучами,
Зарывшись в пламенных песках,
Оно стеклянными глазами
Чего-то ищет в облаках.

То вспрянет вдруг и, чутким ухом
Припав к растреснутой земле,
Чему-то внемлет жадным слухом
С довольством тайным на челе.

И мнит, что слышит струй кипенье,
Что слышит ток подземных вод,
И колыбельное их пенье,
И шумный из земли исход!...²⁶

Skrýt se před těmito „spodními proudy“ do vlastního nitra (báseň *Silentium*, 1833) nebo alespoň nebudit ony temné síly („О, бурь заснувших не буди —/ Под ними хаос шевелится!“ ...) je básníkovým programem a současně výrazem úzkosti z nepostižitelných tajemství kosmu. „Chaos“ je ostatně klíčovým slovem Tjutčevovy poezie. F. I. Tjutčev je básníkem hrozivých existenciálních propastí –

v tom se od V. A. Žukovského liší nejvíce. Charakteristická je v tomto smyslu Tjutčevova báseň Памяти В. А. Жуковского (1854):

Поистине как голубь, чист и цел
Он духом был; хоть мудрости змиинной
Не презирал, понять ее умел,
Но веял в нем дух чисто голубиный.²⁷

„Hadí moudrost“, tedy pohrávání si s temnými silami, byla Žukovskému blízká, ale odmítal ji. Tento Tjutčevův verš svědčí nejen o detailním, jemném postizení podstaty Žukovského reflexe světa, ale také o dráždivé blízkosti obou básníků.

To, co bylo řečeno v souvislosti s tvorbou Žukovského, Batjuškova a Baratynského, platí ovšem i o Tjutčevovi, pro něhož je Rusko a jeho vůdčí úloha opěrným bodem v existenciálním bloudění: jeho pozdní slavjanofilské verše jsou ještě křehovitější než podobné výtoky Žukovského a směřují k vybudování slovanské říše v čele s Ruskem (básně Пророчество, 1850; Русская география, poprvé publ. 1886):

От Нила до Невы, от Эльбы до Китая,
От Волги по Евфрат, от Ганга до Дуная...
Вот царство русское...и не пройдет вовек,
Как то провидел Дух и Даниил предрек.²⁸

Tjutčevova úzkost a „smrt rozumu“ dotvořené představou světové ruské říše se zdají být překvapivou, ale značně logickou konstrukcí: intenzita vnitřního kosmu, k níž Tjutčev vyzývá například v básni *Silentium*, způsobuje přetlak, který se musí realizovat nikoli intenzivně, ale extenzivně. Agresivita je z psychologického hlediska dočasným řešením vnitřní tenze. Rusko je tu již nikoli jen oporou, ale spíše kompenzací vnitřních úzkostí, krizí a „smrti rozumu“.

Z tohoto hlediska se tvorba Michaila Jurjeviče Lermontova (1814–1841) pohybuje spíše v tradičním rámci šilenství jako úniku z nesnesitelného světa, splynutí s kosmickým děním. Stavba zralých Lermontovových básní, jako jsou *Žebrák* (Нищий, 1830), *Vlny a lidé* (Волны и люди, 1830), *Umírající gladiátor* (Умирающий гладиатор, 1836) *Zajatý rytíř* (Пленный рыцарь, 1840) *Obilaka* (Тучи, 1840), *Útes* (Утес, 1841), *List* (Листок, 1841), ukazuje na podobnost (obraz – jeho konkretizace). Toto podobenství (blízké známé Puškinově básni *Отрывок – Опять на родине. Я посетил...*, 1835) vytváří obraz pomíjivosti a nesnesitelnosti pozemského bytí (1832):

Безумец я! вы правы, правы!
Смешно бессмертие на земли
[...]
Мои слова печальны: знаю;
Но смысла их вам не понять.²⁹

Ve vrcholných básních je naznačován únik z tenat světa a z nebezpečí šílenství: na rozdíl od Žukovského, který nepřekračuje křesťanské pojetí nesmrtelnosti, v Lermontovových básních jde spíše o panteistické rozplynutí v přírodě, v kosmu („Мой дух утонет в бездне бесконечной!... báseň Смерть, 1830; známá báseň Выхожу один я на дорогу, 1841). Lermontovovo „kosmické“ pojetí vyplývá z dominantního okruhu „démonství“, vykořeněnosti, pozice mezi nebem a zemí, prokletí. Z bolesti rozumu nachází východisko ve zničení individuality a rozplynutí ve vyšším vesmírném celku.

Lermontovovo pojetí (mohli bychom ještě uvést šílenství Arbeninovo z Maskarády, 1835, kde jde o tradiční pojetí šílenství jako projevu nesnesitelnosti bytí a úniku do jiného světa) se liší – jak bylo řečeno – od koncepcí „smrti rozumu“ u Žukovského, Batjuškova, Baratynského a Tjutčeva (Poezie A. A. Feta, která tu také mohla být uvedena, uniká z témat šílenství do harmonie přírody a jedince; příroda je pro něho nikoli znamením katastrofy, ale velkým harmonizátorem³⁰). Současně však téma „smrti rozumu“ poodhaluje pohyb v poezii těchto básníků, který je společný: od intenzity k extenzitě (protipólem vnitřního napětí rozumu na pokraji šílenství je pevnost a velikost Ruska – podobně Lermontovovo rozplynutí ve vyšším celku, přírodě, vesmíru). Intenzita hledá únik v extenzitě, vnitřní tenze se uvolňuje ve vnější expanzi. Extrémní individualistická poetika tak paradoxně, ale pochopitelně, přechází v kolektivní amorfnost lidskou a kosmickou.